

Recensie

NUSSBAUM OVER VERGELDING

Martha Nussbaum, *Woede en vergeving. Wrok, ruimhartigheid, gerechtigheid*, Amsterdam, Ambo, 2016, ISBN 9789026329470, €

In *De nieuwe religieuze tolerantie* (2013) wijst de Amerikaanse filosofe Martha Nussbaum erop dat de ideeëngeschiedenis van het politiek liberalisme bol staat van de vaste overtuiging dat angst een narcistische emotie is, die ertoe bijdraagt dat burgers op een tamelijk betrouwbare wijze afgestemd raken op hun veiligheid en op hun (individuele) welzijn. Zo bijvoorbeeld redeneert Mill dat de impuls tot zelfverdediging ‘natuurlijk’ is en terecht de grondslag van het strafrecht behoort te zijn. Tegelijk wijst dit individualistische uitgangspunt op het beperkte blikveld van deze emotie, omdat zij een bredere kijk op ‘het goede’ schijnt te verhinderen.¹ Nussbaum stelt een politiek programma voor waarbij de (legitieme) impuls van de angst wordt aangevuld met een bekommernis om het algemene welzijn, met een nieuwsgierigheid voor het vreemde en met een kantiaanse bezorgdheid om de angst van de ander.²

In *Woede en vergeving* neemt Nussbaum een andere emotie op de korrel. Dit keer moet – zoals de titel aanduidt – de woede het ongelden. Nussbaum werkt zichzelf voorbij die woede naar een ethiek van ‘onvoorwaardelijke liefde’ omdat in voorkomend geval “geen gewag wordt gemaakt van het laten varen van voorgaande woede. Liefde is een eerste reactie, niet een vervanging van een eerdere vergeldingsdrang” (97). Nussbaum is van mening dat aan woede geen intrinsiek morele betekenis kan toegeschreven worden. Er moet niet aangenomen worden dat het slachtoffer (van een criminele daad) met zulke woede iets goeds op het oog heeft. Woede is een irrationeel verlangen (en dus, aldus onze auteur, een negatief verlangen): “Waarom zou een verstandig iemand denken dat het toebrengen van pijn aan de boosdoener zijn eigen pijn verzacht of opheft? Hier schijnt een soort magisch denken in het spel te zijn. In werkelijkheid herstelt een keiharde bestraffing van de boosdoener zelden de aangerichte schade” (37). Daarmee is, wat Nussbaum betreft, de kous zo ongeveer af. Deze stelling wordt weliswaar met enkele (fictieve) voorbeelden omringd, maar het blijft in *Woede en vergeving* (zo ook later) tevergeefs zoeken naar een rechtstheoretische onderbouwing.

Dat woede onredelijk is, maakt dat Nussbaum niet achter het retributivisme kan gaan staan. Het strafrecht moet zich weliswaar primair bezorgd tonen om het slachtoffer, maar mag niet vergeten dat ook daders (kwetsbare) mensen zijn die een beschadiging van hun lot en een beperking van hun vrijheid willen mijden. Zoals alleen Nussbaum het zo plat kan uitdrukken: “Rechtszaken

over wanpraktijken doen de doden niet herrijzen en ook zal een extreem hoge alimentatieregeling de liefde niet herstellen” (42). De enige woede die Nussbaum (in de private én publieke ruimte) nog erkend wil zien, is *transitiewoede*. Hierbij heeft ze oog voor de gevolgen van woede voor een vreedevolle toekomst. Deze hoofdgedachte is duidelijk verwant aan het republikeinse meerpuntenprogramma dat Braithwaite en Pettit in *Not just deserts* (1990) lanceren. Volgens deze auteurs behoort het strafrecht *ultimum remedium* te zijn. Het boek omvat een accentverschuiving van het klassieke strafrechtelijke dogma van bestraffing van de dader (verging) naar het herstel van de schade en de compensatie van het slachtoffer. Op grond daarvan kan het herstelrecht een legitieme plaats in de strafprocedure toegedeeld krijgen en kan dit herstel het strafrecht zelfs (ten dele) vervangen.

Zoals welbekend, reageren Braithwaite en Pettit hier tegen een ‘liberale’ (negatieve) vrijheidsconceptie waarbij slechts gekeken wordt naar tastbare inmengingen in de vrijheid. De theorie van vrijheid als non-dominantie daarentegen, wil ook zicht houden op ‘niet-tastbare’ beperkingen. Een gevolg van dit vrijheidsbegrip is dat er een inperking van de vrijheid kan zijn wanneer rechtssubjecten afhangen van de wil van een ander. Het herstelrecht moet bijgevolg deze dominantie van de dader over het slachtoffer tegenwerken. Wat evenwel opvalt, is dat in Nussbaums schema in dit verband een onderscheid tussen transitiewoede en – wat zij noemt – *transactionele vergeving* in beeld komt. Deze laatste is verwant aan de joods-christelijke traditie en moet (daarom?) afgewezen worden: “Onderdanigheid lijkt gewoon correct, en het slachtoffer wordt aangemoedigd om van het schouwspel van deze gang door het stof te genieten als een intrinsiek waardevol onderdeel van het vergevingsproces, wat het ongetwijfeld is in de priester-boetelingvorm” (92). Ook de Schotse filosoof Duff moet door het stof kruipen, omdat het ‘communiceren’ van straf (hoewel verwant aan het herstelrecht) met het oog op inkeer volgens Nussbaum te veel aanleunt bij het retributivisme (220 en volgende).

Schijnbaar in dialoog met door de wol geverfde strafrechtfilosofen als Braithwaite en Duff legt Nussbaum hier een pijnpunt bloot in het herstelrechtelijke denken. Hersteldenkers gaan ervanuit dat de verantwoordelijke voor een criminele gebeurtenis, eenmaal tot inkeer gebracht, een omslag zal maken in zijn houding ten overstaan van zowel het slachtoffer als de rechtsorde. Echter, in tegenstelling tot feiten, zijn berouw en schaamte niet te achterhalen, en in feite is de vraag ernaar een open uitnodiging om komedie te spelen.³ Nussbaums voorgeschotelde alternatief van de ‘onvoorwaardelijke liefde’ houdt in dit verband weliswaar steek, maar is daarom nog niet bijster intelligent. Het valt niet in te zien hoe het strafrecht voorbij een ethiek van vergelding kan gaan werken aan zulke onvoorwaardelijke liefde. Die is in het strafrecht niet mogelijk en evenmin wenselijk. Zij hoort niet thuis in de publieke ruimte. Eerste reacties zijn zelden goed, maar in dit geval ronduit rampzalig.

Noten:

1 Martha Nussbaum, *De nieuwe religieuze intolerantie. Een uitweg uit de politiek van de angst*, Amsterdam, Ambo, 2013, p. 42-50.

2 Zie in dit verband ook Martha Nussbaum, *Politieke emoties. Waarom een rechtvaardige samenleving niet zonder liefde kan*, Amsterdam, Ambo, 2014, p. 299-354.

3 Zie hieromtrent ook Paul de Hert, "Schaamte en rechtvaardigheid. Twee pijnpunten voor herstelrecht" in Bas van Stokkom (ed.), *Straf en herstel. Ethische reflecties over sanctiedoeleinden*, Den Haag, Boom Juridische Uitgevers, 2004, p. 169-94.